

154). Studijos vertę didina toji aplinkybė, kad paukščių vardai čia išrinkti ne tik iš žinomų J. P. Becker'io, M. Voelkel'io, A. Bezenberger'io, J. Plakio, F. Kwaukos, R. Pietsch'o publikacijų, bet pats autorius dar spėjo medžiagos pasirinkti ir iš senųjų kuršininkų. Iš įdomesnių etimologijų galima nurodyti, jog F. Hinze, nesutikdamas su E. Fraenkel'io aiškinimu, liet. *pránka* 'antis' nelaiko skoliniu iš lenkų kalbos – jo nuomone, tai garsažodinės kilmės savas pavadinimas. Lat. *ķiris* jam taip pat, kaip ir E. Fraenkel'iui, atrodo savas garsažodinės kilmės žodis, o ne skolinys iš Pabaltijo finų.

Šiame tome skelbiamas ir italų baltisto Gvido Micheli'ni'o straipsnis „Die Kategorie der Zukunft im Litauischen“ (p. 155–163). Jame autorius trumpai išdėsto savo platesnio darbo apie šią lietuvių kalbos problemą rezultatus.

Norėtusi tikėti, kad šis įdomus Vokietijos Demokratinės Respublikos Mokslų akademijos darbu tomas, skirtas baltistikai, nebus paskutinis.

A. Sabaliauskas

Atlas Linguarum Europae. Cartes. Volume I, premier fascicule. Van Gorcum, Assen, Pays-Bas, 1983; Atlas Linguarum Europae (ALE) sous la redaction de Mario Alinei etc. Volume I – Commentaires, premier fascicule. Van Gorcum, Assen, 1983, XCVII + 177 p.

Sunku būtų suminėti visus, net labai svarbius darbus, kurie kasmet papildo pasaulio lingvistinę literatūrą. Tačiau ir iš pačių reikšmingiausių pastarųjų metų leidinių ypač išsiskiria 1983 m. pabaigoje pasirodęs „Europos kalbų atlaso“ (toliau – EKA) I tomo I sąsiuvinis. Tiesa, jį galima palyginti su milžiniško ledkalnio žmogaus akiai matoma maža viršūne. Mat šis leidinys – didžiulio daugelio metų ir daugelio tautų kalbininkų sutelktinio darbo tik pirmas kol kas akivaizdus rezultatas.

EKA sudarymo idėja, kilusi jau 1929 m., pradėta įgyvendinti tik po kelių dešimtmečių. Tačiau netiesiogiai viso senojo žemyno lingvistiniam atlasui dirvą rengė ir kiti darbai – atskirų kalbų, giminių kalbų grupių, mažesnių ar didesnių Europos regionų atlasai, kuriuos ypač sparčiai pradėta sudarinėti po Antrojo pasaulinio karo. Septintojo dešimtmečio pabaigoje pagaliau pradėdama dirbti ir prie EKA. Kad darbas būtų sėkmingiau organizuojamas ir jo rezultatai greičiau pasiektų skaitytojų pasaulį, buvo sudaryta iš įvairių šalių 12 žymių kalbininkų EKA vyriausioji redakcinė kolegija, kuri vėliau ne kartą pildyta: I tomo I sąsiuvinio tituliniam lape įrašytos 38 pavardės, tarp jų – šešios tarybinių kalbininkų. Iki 1982 m. tos kolegijos pirmininku buvo vienas iš didžiausių šio darbo iniciatorių ir organizatorių Neimegeno (Olandija) universiteto profesorius A. Veinenas (Weijnen), o nuo minėtų metų jai vadovauja Olandijoje dirbantis italų kalbininkas profesorius M. Alinėjus (Alinei). Vienas iš redakcinės kolegijos vicepirmininkų buvo ir žymus tarybinės dialektologijos atstovas R. Avanesovas. Deja, jis, kaip ir dar keli redakcinės kolegijos nariai, publikuotų EKA žemėlapių nesulaukė. EKA I tomo I sąsiuvinis dedikuotas R. Avanesovo (1902–1982) atminimui.

Atskirose šalyse reikalingiems lingvistiniams duomenims rinkti ir jiems apdoroti yra įkurti EKA nacionaliniai komitetai. Tarybų Sąjungoje tokį komitetą sudaro 33 kalbininkai, tyrinėjantys visas mūsų šalies europinės dalies kalbas. Jam vadovauja TSRS MA Rusų kalbos instituto direktoriaus pavaduotojas V. Ivanovas (iki 1982 m. – R. Avanesovas). Lietuvoje EKA duomenų rinkimu ir tvarkymu rūpinasi komisija, į kurią įtraukti Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bei aukštųjų mokyklų kalbininkai: A. Girdenis, V. Grinaveckis, J. Karaciejus, K. Morkūnas, Z. Zinkevičius.

Kiekvieno lingvistinio atlaso kūrimo istorijoje labai svarbus darbo etapas – medžiagos rinkimo programos sudarymas. EKA sudarytos ir po ilgų svarstymų patvirtintos

dvi gana didelės programos. Viena iš jų skirta onomasiologijai, pagrindinei žodyninei sudėčiai, kita – įvairiems sintaksės, morfologijos, fonologijos, leksikologijos klausimams.

Pirmojoje programoje parinkti 546 klausimai, sugrupuoti į 3 didelius skyrius, turinčius daug mažesnių poskyrių: A. VISATA (dangaus kūnai, oras, vandenys, žemės reliefas, augalų gyvenimas, medžiai, vaismedžiai, jų vaisiai, javai, daržovės, pievų ir miškų augalai, naminiai gyvuliai, lauko ir miško gyvūnai, paukščiai, žuvis, vabzdžiai); B. ŽMOGUS (kūnas ir jo dalys, judėjimas ir veiksmai, sveikata ir ligos, valgymas, gėrimas, drabužiai, tualetas, jausmai, moralė, žemės darbai, kiamas, ganykla, amatai ir profesijos, duonos gaminimas, medžioklė, žvejyba ir mėsos paruošimas, medžio apdirbimas, kalvė, tekstilė ir avalynė, prekyba, finansai ir nuosavybė, statyba, baldai, virtuvės įrankiai, šildymas ir apšvietimas, namų ruošos darbai, kelias ir transportas, vedybos, šeima ir giminystė, kalba ir bendravimas, šventinės dienos, visuomeninė organizacija, mokslas, tikėjimas ir netikėjimas); C. ŽMOGUS IR VISATA (skaičius ir kiekis, erdvė ir erdvės santykiai, laikas ir laiko santykiai). Parenkant tuos klausimus, daugiausia atsižvelgta į IV tarptautinio slavistų suvažiavimo (1958) nutarimu rengiamo Slavų kalbų atlaso programą¹. Be to, jie derinti su lingvistinės geografijos kūrėju Ž. Žiljeronu (J. Gillieron) ir E. Edmonu (Edmont) „Prancūzijos lingvistinio atlaso“ (1902–1912), G. Venkerio (Wenker), F. Vredės (Wrede) ir kt. „Vokiečių kalbos atlaso“ (1926–1951), anglų kalbos tarmių tyrinėjimo programos klausimais. Todėl iš didelės Europos dalies pagal pirmąją EKA medžiagos rinkimo programą duomenys pakartotinai nerinkti. Lietuvių, kaip ir latvių, kalbininkams juos teko surinkti iš naujo, nes tik nedidelė dalis leksikos klausimų, pagal kuriuos buvo surinkta medžiaga lietuvių ir latvių kalbų atlasams, sutapo su EKA onomasiologijos programos klausimais.

¹ Вопросник Общеславянского лингвистического атласа. – М., 1965.

EKA I tomo I sąsiuvinį sudaro dvi knygos. Vienoje iš jų, didelio formato (38x47,5 cm) knygoje, pateikta 20 pusiau sulenktų visą Europos teritoriją apimančių žemėlapių (masteilis – 1: 10 000 000). Atskiroje knygoje duodama: nacionalinių komitetų sudėtis (nurodoma ir žemėlapių knygoje), platus M. Alinėjaus „Įvadas“, nušviečiantis šio atlaso svarbesnius istorijos momentus, sutrumpinimų, įvairių kalbų žodžių transkribavimo ir transliteravimo paaiškinimai, gyvenamųjų vietų (punktų), iš kurių rinkti EKA duomenys, sąrašas, Marburgo (VFR) dialektologų V. Pučkės (W. Putschke) ir R. Noimano (Neumann) straipsnis apie kartografavimo metodiką ir technikos panaudojimą ir pagaliau didžiojoje knygos dalyje – žemėlapių komentarai.

Kas naudosis šiuo atlasu, be abejo, pirmiausia domėsis žemėlapiais. Pirmasis iš jų – pagalbinis. Jame parodyti gyvenamieji punktai, iš kurių buvo renkami EKA reikalingi duomenys. Iš viso tų punktų – apie 2500. Atlaso vyriausiosios redakcinės kolegijos buvo numatyta, kad vienam tirtinam punktui vidutiniškai tektų 2 000 km². Tačiau nacionaliniai komitetai, atsižvelgdami į kalbos susiskaidymo į tarmes laipsnį, punktų skaičių galėjo padidinti (iki 30 %) ar sumažinti. Dėl to atskirų kalbų teritorijose ištirtų punktų skaičius – nevienodas. Labai tankus jų tinklas daugelio germanų, romanų kalbų teritorijose. Lietuvių ir latvių kalbų plotuose ištirti atitinkamai 42 ir 36 gyvenamieji punktai taip pat sudaro gana tankų tinklą. Retai vienas nuo kito yra parinkti punktai kai kuriose slavų kalbų teritorijose, pvz., rusų – 78 punktai, ukrainų – 68, baltarusių – 29, lenkų – 38. Kai kurios kalbos atstovaujamos tik iš vieno kito punkto užrašyta leksikos medžiaga, pvz., islandų (1), votų (2), lybių (2).

Lingvistinių žemėlapių yra 19. Juose (ir komentaruose) apibendrinta tik nedidelė dalis pagal pirmosios programos klausimus užfiksuotos leksikos – 14 realiųjų pavadinimai. Jų legendos pateikiamos likusiame laisvame platokame žemėlapio pakraštyje ir neretai, nesutilpus į jį, antrose žemėlapių pu-

sėse (kiekvienas žemėlapis atspaustas vienoje lapo pusėje).

Pirmasis lingvistinis žemėlapis, kurio autorius Grenoblio (Prancūzija) universiteto prof. G. Tiujonas (Tuillon), skirtas saulės pavadinimams. Šis dangaus kūnas, vienas iš svarbiausių gyvybės šaltinių, jau žiloje senovėje žmogaus buitiniame ir dvasiniame gyvenime turėjęs nepaprastą vaidmenį. Visose indoeuropiečių kalbose, per ilgus amžius nuėjusiose skirtingus raidos kelius, išsaugota ta pati saulės pavadinimo šaknis **sāwel-*. Atskirose indoeuropiečių kalbose šio objekto pavadinimas dabar skiriasi tik morfologiniais (vėliau gautais sufiksais) ar nereguliariais fonetikos pakitimais, plg. ispanų, portugalų *sol*, prancūzų *soleil*, bretonų *heol*, bulgarų *slānce*, lenkų *słońce*, serbų *stýńco*, čekų *slunce*, *slunco*, slovākų *slnce*, rusų *solnce*, baltarusių *sonca*, *slonca*, ukrainų *sońce*, lietuvių *saulė*, latvių *saūle*, albanų *diell*, danų, švedų, norvegų *sol*, islandų *sól*, anglų *sun*, vokiečių *sonne*... Dėsningi fonetikos pakitimai (pvz., lietuvių *sāulē/sāule/sāula* ...) EKA leksikos žemėlapiuose nefiksuoja. Daugiau įvairuoja kitų kalbų grupių (pvz., ugrų-finų, tiurkų, Šiaurės Kaukazo) saulės pavadinimai – 25 skirtingos šaknys.

Kiti žemėlapiai skirti mėnulio², miglos, debesies, vėjo, vaivorykštės, krušos, sniego, klano, tvenkinio, ežero, jūros, upės, žiogo pavadinimams. Vienos iš tų realių turi mažiau pavadinimų tiek atskirose kalbose, tiek apskritai. Kitos realijos turi labai daug pavadinimų – jų įvairavimas kartais parodomas net keliuose žemėlapiuose, pvz., klano ir žiogo pavadinimams skirta po 2 žemėlapius, o vaivorykštės – net 4 žemėlapiai.

² Dėl baltų kalbų saulės ir mėnulio pavadinimų kitų kalbų kontekste (remiantis EKA duomenimis) žr. Брозович Д. Балтийские и славянские названия солнца и луны в европейских языковых рамках. – *Baltistica*, 1983, t. 19 (1), p. 10–14.

Nevienodas atskirų realių pavadinimų gausumas vertė žemėlapių autorius pasirinkti ir skirtingus kartografavimo (pavadinimų grupavimo) principus. Daugiausia yra žemėlapių, kuriuose pavadinimai grupuojami pagal šaknis. Sudėtingesniais atvejais – pasirinktas semantinės motyvacijos principas. Taip yra sudaryti vaivorykštės (autorius M. Alinėjus) ir žiogo (R. Avanesovas, V. Ivanovas, N. Donadzė) pavadinimų žemėlapiai. Pavyzdžiui, pirmajame vaivorykštei skirtame žemėlapyje parodytas paplitimas pavadinimų, kurie kilę iš žodžių, reiškiančių „lankas“ (lietuvių kalbos tokių pavadinimų šiame žemėlapyje nėra, latvių – *dieva kuopls*, *dieva duga*, plg. baltarusių, rusų *duga*, bulgarų *daga* ir kt.). Antrajame žemėlapyje atsižvelgta į semantines motyvacijas „juosta“, „augalai“ (lietuvių *laūmės juosta*, *laimės juosta*, *dangaūs juosta* ir kt. variantai; *drignė*). Trečiajame žemėlapyje kartografuoti pavadinimai, semantiškai susiję su įvairiais gamtos reiškiniiais (latvių *dardedze*, *dardadze*), o ketvirtajame su zomorfizmais, antropomorfizmais ir kt. reiškiniiais (lietuvių *smākas*, plg. baltarusių *smok*; čia taip pat pateikiama lietuvių *vaivorykštė* ir kai kurie kiti pavadinimai su jų variantais).

Žinoma, šiame atlase skaitytojas ras ne visus siaurai tarmėse vartojamus kai kurių realių pavadinimus. Pavyzdžiui, prie lietuvių kalbos mėnulio pavadinimų nepateko pietrytinėse šnektose (Rodūnios, Varenavo apylinkėse) vartojamas *dievaītis* (*dievāitis*), daugiau yra žinoma vaivorykštės, žiogo³ ir kitų realių pavadinimų. Tačiau EKA I tomo I sąsiuvinis akivaizdžiai rodo, jog šis leidinys duos daug naujų duomenų visų senojo žemyno tautų ir jų kalbų istorijai, jų praeities ir dabarties santykiams, materialinės ir dvasinės kultūros raidai aiškiau ir visapusiškiau nušviesti.

K. Morkūnas

³ Plg. Lietuvių kalbos atlasas. Leksika. – V., 1977, t. 1, žemėl. nr. 86, 105, p. 160–161, 181–182.